

KOTISEUTU KULTTUURIPERINTÖPROSESSINA – SAKSALAINEN KOKEMUS

Outi Tuomi-Nikula

MISSÄ ON KOTISEUTUSI?

Olen elänyt aikaisemmin monia vuosia Saksassa. Asia, joka askarrutti saksalaisia ystäviäni ja kollegoitani noina vuosina, oli vaeltava tapani siirtyä työn perässä aina uudelle paikkakunnalle. Tämän vuoksi minulle usein esitettiin kysymys: ”Missä oikein on kotisi ja kotiseutusi?” Kysymys oli minulle ongelmallinen. Ensin vastasin että ”Suomessa”, mutta sitten selitin, että olen syntynyt ja viettänyt lapsuuteni pienessä kylässä Pohjanlahden rannalla ja olen käynyt kouluni läheisessä kaupungissa. Mutta koska vanhempani eivät olleet sikäläisiä ja he muuttivat myöhemmin entiselle kotiseudulle Keski-Suomeen, en koskaan kiinnittynyt siihen paikkaan, jossa synnyin. Minulla ei myöskään ole mitään syytä, jonka takia kävisin siellä nykyisin. Opiskelin Jyväskylässä, olin töissä Oulussa ja sitten muutin Saksaan melkein kahdeksikymmeneksi vuodeksi. Saksassa asuin monissa kaupungeissa ja maaseudulla. Porissakin olen ehtinyt olla jo melkein kymmenen vuotta. Olen vaihtanut useaan kertaan maata työni tai henkilökohtaisten asioideni takia. Olen ollut aina liikkeellä. Siksi vastasin lopulta kysymykseen, että minulla ei ole mitään tiettyyn paikkaan liittyvää kotiseutua, vaan kotiseutuni on kulloinkin aina siellä, missä ovat lähimmät ihmiseni, kotini ja työni. Kotiseutuni on siellä, missä viihdyn ja missä tunnen olevani kotonani. Rakennan kotiseutuni aina uudestaan sinne, missä kulloinkin olen. Selitin, että kotiseutu on minulle muuttuva käsite, koska se vaihtuu elämäntilanteitteni mukaan. Kotiseutu on minulle elinikäinen prosessi.

Saksalaisilla on postmodernille kotiseudulleni oma ilmaisunsa. Se on heille *Wahlheimat* eli vapaasti valittu kotiseutu. Yleensä sillä ei kuitenkaan ymmärretä ihmisen ainoata kotiseutua, vaan tämän uuden, itse valitun kotiseudun lisäksi ihmisellä on myös ”vanha kotimaa” (*alte Heimat*), joka tarkoittaa paikkaa, jossa on syntynyt ja

jossa on lapsuudenkoti sekä johon henkilö on emotionaalisesti sitoutunut. Joskus se on paikka, jonne ei enää ole paluuta muutoin kuin muistoissa. Lapsuuden maisemiin palautuva kotiseutu onkin Saksassa hyvin yleinen, sillä toisen maailmansodan lopussa enemmän kuin 13 miljoonaa saksalaista pakeni neuvostoarmeijan tieltä Puolaan ja Neuvostoliittoon liitetyistä itämaakunnista ja Sudeettimaalta länteen, missä heidän oli aloitettava uusi elämä tyhjästä. Ennen Neuvostoliiton hajoamista vain harvalla oli mahdollisuutta tai haluakaan käydä entisellä kotiseudullaan. Menetetty kotiseutu nostalgisoitui koko elämän ajan kestäneeksi ikäväksi.

Monille saksalaisille kuitenkin juuri lapsuudenkoti – olipa se paikka tai talo, jonne voi joskus piipahtaa tapaamaan vanhempiaan, tai nostalginen muistin paikka, jonne ei enää ole paluuta – on ainoa todellinen kotiseutu. Tätä kuvaa osuvasti Saksan Liittotasavallan eläkkeellä ollut liittopresidentti Walter Scheel 7.10.1980 päivätyssä kirjeessään:

Kotiseutu on minulle paikka, jossa olen syntynyt ja kasvanut, se on lapsuuteni koti. Se aika, jonka olen viettänyt kotiseudullani, on vaikuttanut elämääni ratkaisevimmin. Kotiseudun tunnistaminen on tehnyt minulle myöhemmin helpoksi tuntea olevani kotona myös muissa kaupungeissa. Kun ajattelen nykyisin kotiseutua, antaa se minulle turvallisuuden ja tuttuuden tunteen. (Freiling 1981, 30. Saksasta suomeen kääntänyt OT-N.)

Liittopresidentti Scheelin näkemystä kotiseudusta syntymäpaikkana ja lapsuudenkotina voi pitää hyvin yleisenä Saksassa. TEMNID- instituutin – Bielefeldissä toimivan Saksan johtavan mediatutkimuskeskuksen – vuonna 1980 tekemän selvityksen mukaan peräti 46 % saksalaisista liitti kotiseudun käsitteen syntymäpaikkaansa, lapsuudenkotiinsa ja lapsuuteensa. Kotiseutu määriteltiin myös paikaksi, jossa olivat ”oma koti, sukulaiset ja ystävät” (19 % vastanneista) ja ”nykyinen asuinpaikka” (16 % vastanneista). Joka viides saksalainen yhdisti kotiseutukäsitteen ”Saksaan, isänmaahan ja kotimaahan”. Lisäksi kotiseutuun liitettiin turvallisuutta ja rauhaa (7 % vastanneista), mutta vain harvoin luontoa ja ympäristökokemuksia (3 % vastanneista). (Freiling 1981, 90.)

Vuoden 1980 tutkimus on tehty silloisen Länsi-Saksan alueella, joten sen tuloksiin eivät vaikuttaneet itäsaksalaisten näkemykset kotiseudusta. Vastaavaa empiiristä kyselytutkimusta ei ilmeisesti ole tehty myöhemmin Saksan läntisessä kuin itäisessä osassa, vaikka kotiseutu teoreettisena käsitteenä muutoin on ollut Saksassa vilkkaan keskustelun kohteena. (esim. Greverus 1972; Roth 1990; Köstlin & Bausinger, H. 1979; Heimat I–II 1990; Freiling, Hg. 1981) Keskeisenä länsisaksalaisessa diskursuksessa on ollut kotiseutu-käsitteen muutos 1700-luvun valistuksen ajalta nykyaikaan. Kotiseutua tarkastellaan siinä kulttuuriperintöprosessina makrotason historiallisessa kontekstissa, jossa korostuvat yhteiskunnan sosiaaliset, taloudelliset ja ideologiset muutokset, aatemaailman muutos, väestön liikkuvuuden lisääntyminen ja ihmisten arkeen vaikuttavat odottamattomat katkokset, kuten sota ja pakolaisuus.

Itäsaksalaisten kotiseutua on lähestytty muun muassa sosialismin ajan kulttuuripolitiikan, kansatieteen roolin ja identiteetin kautta. (esim. Vierneisel (Hrgs.) 2006) Muistitietoon perustuvat tutkimukset, joissa tavoitteena on tutkia entisen DDR:n asukkaiden kotiseutua henkilökohtaisena kokemuksena, puuttuvat. Tätä taustaa vasten kiinnostuin siitä prosessista, millaisia merkityksiä ja tulkintoja kotiseutu synnyttää ja tuottaa henkilöissä, jotka ovat kokeneet kolme poliittisesti ja ideologisesti täysin vastakkaista aikaa: kansallissosialismin (1933–1945), sosialismin (1945–1990) ja Saksojen yhdistymisen (1990–). Entä mitä kotiseutu tarkoittaa DDR:ssä syntyneille henkilöille, joilla ei ennen Saksojen yhdistymistä ollut kokemusta muunlaisesta yhteiskunnasta? Mihin he sijoittavat kotiseutunsa nykyisin ja millä tavalla he perustelevat näkemystään 20 vuotta sitten tapahtuneen DDR:n hajoamisen ja Saksojen yhdistymisen jälkeen? Mitä kotiseutu merkitsee 2000-luvun itäsaksalaisille?

TOINEN TIETO ITÄSAKSALAISESSA MUISTITIEDOSSA

Vastauksia kysymyksiini etsin teemahaastattelujen avulla, joita olen tehnyt Mecklenburgin alueella vuosina 2007 ja 2008. Ensisijaisena tarkoitukseni oli tutkia niitä merkityksiä, joita asukkaat antoivat asumiselleen vanhassa tai suojelussa talossa ennen ja jälkeen Saksojen yhdistymisen (1). Haastattelujen aikana ilmeni pian, että asukkaiden näkemykset asumisestaan olivat jyrkässä ristiriidassa DDR:n välittämän virallisen tietopoliittisen linjan kanssa, jossa korostettiin asumista kaupunkien ulkopuolelle rakennetuissa elementtitalolähiöissä sosialistisen valtion privilegioituna elämisentapana. Siten myös DDR:n rakennuspolitiikka suosi yksipuolisesti lähiöiden kerrostalorakentamista. (Andersen & Woyke (Hg.) 2003, 44–52) Asumisen onni kerrostalolähiössä oli eräänlaista sosialismin julistamaa julkista totuutta, joka kuitenkin monelle haastateltavalleni oli vastenmielinen ja vieras. Näin virallinen tieto ja ihmisten kokemukset eivät kohdanneet DDR:ssä. Tästä syystä haastattelujen ytimeksi muodostui muistitietotutkimuksen ydin, niin sanottu *toinen tieto* tai myös *hiljainen tieto*, sen kuunteleminen ja tavoittaminen. Toisen tiedon avulla on mahdollista merkityksellistää asioita ja ilmiöitä, joihin ihmiset käytännössä nojaavat, mutta jotka ovat vaikeasti selitettävissä ja tulkittavissa. (Vrt. Fingerroos & Peltonen 2006, 12.) Asukkaiden hiljainen tieto mahdollisti pääsyn sellaisiin DDR:n arjen käytäntöihin, joista viralliset dokumentit eivät kerro. Yhtenä osana toista tietoa olivat asukkaiden käsitykset kotiseudustaan, jonka sosialistinen valtapoliittinen ideologia määritteli ”kansainväliseksi sosialismin aatteeksi” mutta jolle kansalaiset antoivat omaan henkilöhistoriaansa nivoutuvat konkreettiset sisältönsä.

Pääosa haastattelemistani 52 henkilöstä oli asunut DDR:ssä koko sen olemassaolon ajan. Vanhimmat heistä muistivat vielä kansallissosialismin ajan ennen Saksojen jakoa. Nuorimmat haastateltavani olivat syntyneet ja kasvaneet DDR:ssä. DDR:n ajan kokeneisiin lukeutuivat myös Itä-Preussista, Schleesiasta ja Pommernista karkotetut henkilöt, jotka vuonna 1945 pakenivat Itä-Saksan puolelle ja jäivät sinne asumaan.

Edellisistä poikkeavan haastateltavien ryhmän muodostivat Itä-Saksan paluumuuttajat. Heillä tarkoitan tässä artikkelissa entisiä kartanonomistajia, jotka Saksojen

yhdistymisen jälkeen ottivat haltuunsa ennen toista maailmansotaa suvulleen kuuluneen kartanon, muuttivat nykyiselle Itä-Saksan alueelle ja entisöivät kartanorakennuksen kodikseen. Kysynkin, miksi nämä ihmiset, jotka olivat rakentaneet elämänsä ja tulevaisuutensa lännessä, ovat palanneet sukunsa juurille, ja mitä merkityksiä he antavat kotiseutu-käsitteelle. Lähdän oletuksesta, että yksilön kotiseutukäsitteeseen vaikuttavat paitsi ihmisen henkilöhistoria myös asumisen muoto. Tätä perustelen sillä, että ihmisillä, jotka DDR:n aikana olivat asuneet elementtitalon vuokra-asunnoissa, oli yleensä toisenlainen käsitys kodista, kotiseudusta ja kotipaikkatunteesta kuin niillä, jotka suurin ponnistuksin pitivät vanhaa taloaan asuinkelpoisena sellaisessa yhteiskunnassa, jossa vanhassa talossa asuminen ei poliittisesti ollut arvostettua eikä edes suotavaa. Asuminen vanhassa talossa ja siihen liittyneet arjen ongelmat kiinnittivät ihmisen paikkaan ja antoivat sille merkityksiä, jotka ohjasivat heidän käsitystään kotiseudusta. Näiden olettamusten mukaisesti olen valinnut haastateltavistani kolme henkilöhistorialtaan ja asumistavaltaan erilaista kohdetta.

Tutkimuksessani käytän muistitietoa ja keskityn itäsaksalaisten ihmisten omiin kokemuksiin ja ajatuksiin. Henkilöiden kertomukset muodostavat artikkelini empiirisen rungon. Siinä haastattelun tarjoama toinen tieto toimii lähteenä, jonka avulla on mahdollista saada tietoa siitä DDR:n yhteiskunnasta, josta virallinen tieto ei kerro. Tapaustutkimuskohteistani ensimmäinen on DDR:ssä syntynyt henkilö, joka ennen Saksojen yhdistymistä asui elementtitalon vuokra-asunnossa. Toisena kohteena on joukko vanhan perintötilan asukkaita, jotka elivät sukunsa omistamalla tilalla koko DDR:n olemassaolon ajan. Kolmannen ryhmän muodostavat Itä-Saksan aatelissyntyiset paluumuuttajat, jotka vuoden 1990 jälkeen ovat asuneet suvulleen kuuluneessa kartanossa.

KOTISEUDUN KÄSITE LÄNSISAKSALAISESSA DISKURSSISSA

Länsisaksalaisessa diskurssissa kotiseutua on tutkittu makrotason kulttuuriperintöprosessina monen tieteenalan näkökulmasta, mutta ilman että siinä olisi otettu huomioon sosialistisen Saksan näkökulmaa. Entisessä DDR:ssä ei tällaista keskustelua käyty. Itä-Saksaa käsittelevän empiirisen tutkimukseni taustaksi on siksi tarpeellista luoda katsaus siihen, millä tavalla kotiseutu-käsite on muuttunut makrotason historiallisessa kontekstissa, jossa Itä- ja Länsi-Saksa kuuluivat samaan valtioon lukuun ottamatta verrattain lyhyttä aikaa toisen maailmansodan päättymisestä vuoteen 1990, jolloin sosialistinen Saksan Demokraattinen Tasavalta ja Saksan Liittotasavalta ja Länsi-Berliini muodostivat omat itsenäiset valtionsa.

Aluksi kotiseutua lähestyttiin paikkaan sidottuna juridisena kotipaikkaoikeutena. Ensimmäinen maininta tästä on teoksessa *Deutsche Encyclopädie* vuodelta 1790. Siinä kotiseutu määritellään paikaksi tai maaksi, jossa ihminen on kotonaan. Määritelmää täsmennetään ilmaisulla *Domicilium*. Se tarkoittaa aivan tiettyä paikkaa, jonka ihminen on ottanut asuttavakseen tarkoituksella olla muuttamatta sieltä muualle, sillä henkilöä, jolla ei ole *domiciliumia*, voidaan nimittää kiertolaiseksi. (*Allgemeine*

Deutsche Encyclopädie 1870: hakusanat: Heimat, Domicilium.) Myös Jacob ja Wilhelm Grimm määrittelevät kotiseudun teoksessaan *Deutsches Wörterbuch* vuodelta 1877. Heidän mukaansa kotiseutu tarkoitti ensiksikin maata tai aluetta, jossa henkilö on syntynyt ja jossa hänellä on pysyvä kotipaikkaoikeus. Toiseksi kotiseutu tarkoitti pysyvää asuinpaikkaa ja kolmanneksi vanhempien perintötilaa sekä omaisuutta. Se, jolla ei ollut kotiseutuoikeutta, oli oikeuksia vailla oleva kotiseuduton (*heimatlos*) ihminen. Hän oli henkilö, joka ei omistanut maata eikä taloa. Hänelle ei myönnetty kotiseutuoikeutta siksi, että hänen pelättiin sairauden tai vanhuuden takia joutuvan kunnan köyhähoidon rasitteeksi. Kotiseuduttomuudella oli myös muita seurauksia, kuten avioliiton solmimisen mahdottomuus, sillä avioliitto-oikeus oli vain kotiseutuoikeuden omistavilla kansalaisilla. (Vrt. Reinholz 1995, 9–10.)

1800-luku oli industrialismin, sosiaalisten vastakohtien kärjistymisen, kaupunkien kasvun ja porvariston sosiaalisen ja taloudellisen vallan kasvun aikaa. Maaorjuuden lakkauttaminen 1800-luvun alussa pani liikkeelle muuttoliikkeen, kun työtä etsivät ja vapautta janoavat talonpojat etsiytyivät kaupunkien tehtaisiin. Seurauksena oli teollisuustyöväestön kurjistuminen, mitä ei aluksi haluttu tunnustaa arjen realiteetiksi. Sosiaalisten ongelmien vastapainoksi syntyi menneisyyttä ihannoiva romantiikan aatevirtaus, jonka vaikutus ulottui monille elämän aloille. Kansatieteessä tämä ilmeni tieteen uutena paradigmatena, mytologisen koulukunnan ja jatkuvuusteorian syntymisenä, jonka kehittäjiä olivat Jakob ja Wilhelm Grimm. (Sievers 2001, 31–49.)

Romanttista aatesuuntaa myötäillen myös kotiseudun käsite muuttui. Nyt se liitettiin turmeltumattomaan talonpoikaiseen elämänmuotoon ja idealisoituun maisemakuvaan, jossa elämän arvot ja perinteet olivat vielä kohdallaan. Tällä korostettiin sen vastakohtaisuutta industrialismin ajan kaupunkiympäristölle, jossa ihmiset elivät juuriltaan irti reväistyinä ja ilman yhteisöllisyyttä, perinteitä, tapoja sekä tuttua ja turvallista elämäntapaa. Uutta kotiseudun ideaalikuva välittivät kirjallisuus, lyriikka ja laulut. (Müns 1995, 43–58.) Kansatieteessä tämä näkyi tutkimuskohteiden ja perinteen keräyksen selektiivisissä valinnoissa: kiinnostuksen kohteena ei ollut tavallisen ihmisen arki, vaan kiinnostus kohdistui kertomaperinteen eri lajeihin, katoamassa oleviin tapoihin, lauluihin ja kansanpukuihin. Niitä tallennettiin tuleville polville kulttuuriperinnön aarteina. (Reinholz 1995, 11–12.)

Romantiikan ajan kotiseutua ei haluttu kohdentaa mihinkään tiettyyn paikkaan, vaan sen tuli olla enemmän: kotiseutu oli isänmaa ja valtio. Näin kotiseudun käsite politisoitiin palvelemaan nousevaa nationalismia. Sen kasvualustana oli Saksan noin 300 hajanaisen ja aiemmin itsenäisesti toimineen ruhtinaskunnan yhdistyminen Saksan Valtakunnaksi vuonna 1871. Tässä tilanteessa oli tärkeätä luoda kansallisia symboleja, joihin tavallisen ihmisen oli helppo samastua. Näitä olivat yhteinen kieli, rotu, taide ja isänmaaksi selitetty kotiseutu. Kotiseudun ihannetta toi koko kansan tietoisuuteen muun muassa romanttinen ja kaikille kansankerroksille tarkoitettu romaanityyppi, kotiseutukirjallisuus (*Heimatliteratur*). Samaa ihannetta jatkoi 1900-luvulla elokuvateollisuuden uusi genre, ihanteellisia maisemia, kansallispukuisia ihmisiä, rakkautta ja metsänvartijaromantiikkaa edustava kotiseutuelokuva (*Heimatfilm*), jonka suosio säilyi pitkälle 1900-luvun puolivälin jälkeenkin. (Reinholz 1995, 10–11.) Kotiseudun selittäminen valtiona ja isänmaana oli ylhäältä päin ohjattua toimintaa, jolla käytännössä oli

vain vähän merkitystä. Tämän huomasi jo J.V. Snellman Saksan matkallaan vuosina 1840–1841 todetessaan, ettei tavallisella kansalaisella Saksan valtion hajanaisuuden takia ollut edes mahdollisuutta identifioitua laajemmalle alueelle kuin omaan tarkoin rajattuun kotiseutuunsa, missä hänelle valtion ja isänmaanrakkauden korvasivat omaan taloon ja kylään liittyvä kotiseuturakkaus. (Snellman 1982 [1840–1841], 47–62)

Kotiseutu kansakuntaa yhdistävänä tekijänä konkretisoitui ja myöhemmin myös organisoitui Saksan kotiseutuliiikkeessä (*Deutsche Heimatbewegung*). Liike syntyi Pohjois-Saksan porvarillisissa piireissä ja se ajoitetaan vuosille 1871–1945. Kotiseutuliike ilmeni aluksi muun muassa yhdistyksinä, jotka tukivat oman pohjoissaksalaisen murteen, *Platt-Deutschin*, asemaa. 1890-luvulta lähtien liike organisoitui ja sille luotiin selkeät poliittiset päämäärät: se toimi maaltapaon jarruttajana, suurkaupunkikulttuurin kritisoijana ja nousevan työväenliikkeen vastustajana. Kotiseutuliike myös pyrki kärjistyneiden sosiaalisten erojen tasoittamiseen ja se ihanoi maaseudun mennyttä elämänmuotoa. Tärkeä osa liikkeen alkuaikojen toimintaa oli maaseudun rakennusperinteen säilyttäminen ja luonnonsuojelu. Olemukseltaan liike oli modernisaation vastainen ja menneeseen katsova. Kattojärjestönä lukuisille paikallisille yhdistyksille ja liikkeen virallisena äänenkannattajana toimi vuonna 1904 perustettu *Deutscher Bund Heimatschutz*, jonka perustajiin lukeutui joukko ajan vaikutusvaltaisia henkilöitä, professoreja, kirkonmiehiä, arkkitehtejä ja valtion korkeampia virkamiehiä. Liikkeen merkityksestä kertoo osaltaan se, että ensimmäisen maailmansodan kynnyksellä jäseniä oli jo 30 000. Voimakkaimmillaan se oli Weimarin Tasavallan aikana (1918–1933). Tällöin korostui uusromanttinen näkemys, jonka mukaan jokaisella kansalla oli oma ja muista kansoista erottuva olemuksensa. Sen perustana oli yhteinen kieli, historia, taide, tavat, kirjallisuus ja alkuperä. (Ditt 1990, 135–147)

Painottamalla biologista alkuperää kansan historiallisen ja kulttuurisen olemuksen perustana luotiin näkemys yhteisestä kansakunnasta. Vaikka verenperinnön yhdistämistä kansakunnan kulttuurisaavutuksiin ei oltu tarkoitettu poliittiseksi ohjelmanjulistukseksi, liikkeen esittämät ajatukset oli helppoa soveltaa 1930-luvun kansallissosialismin ideologiaan. Fasismien aikana Saksan kotiseutuliiikkeen ajatuksia politisoitiin palvelemaan suoraan ”*Blut ja Boden*” -ideologiaa saksalaisen rodun ainoana hyväksyttynä kasvualustana. Ajatuksen mukaan saksalainen talonpoika oli lähimpänä maaperää, josta syystä hän myös oli saksalaisen kansan jaloin ja tärkein kansanosia. Myös kansatiede tieteenalana valjastettiin natsi-ideologian rengiksi muun muassa selittämällä jokainen tapa, laulu tai rakennus germaanisen rodun yksinoikeudeksi ja saavutukseksi. Tämä kotiseutuun liitetty poliittis-ideologinen taakka aiheutti sen, että toisen maailmansodan jälkeen kotiseutu ilmaisuna haluttiin unohtaa kansatieteen oppisanastosta. Kouluissa se näkyi muun muassa siinä, että kotiseutuopetuksen sijaan alettiin lapsille opettaa ympäristökasvatusta. (Ditt 1990, 147–154; Puschner 1999, 22–32.)

Uutta sisältöä kotiseutu-käsite sai aivan muualta kuin kansatieteen piiristä. Alkusysäyksenä uudelle keskustelulle olivat toisen maailmansodan jälkeen kotiseudultaan karkotetut ihmiset (*Heimatvertriebenen*), jotka puheissaan ja kirjoituksissaan painottivat menetetyt kotiseutunsa ikävää. Tällöin syntyi käsitepari ”uusi kotiseutu – vanha kotiseutu”. Tämä johti vuonna 1958 Königstein/Taunuksessa sosiologien aloitteesta järjestettyyn tieteelliseen seminaariin ”*Das Recht auf die Heimat*” [suom.

Oikeus kotiseutuun]. Seminaarin antina kotiseutu erotettiin maantieteellisesti rajatusta paikasta tarkoittamaan ”sosiaalista paikkaa”. Se oli ihmisen kokemuksen, kielen, kulttuurin ja tilan kokonaisuus. Ihmisen liikkuvuuden takia tämä kokonaisuus kuitenkin pirstoutuu, josta syystä kotiseutu ei ole pysyvä tila vaan prosessi: ihminen rakentaa kotiseutunsa aina uudelleen sinne, missä hän kulloinkin on. (Brepohl 1959, 13–26, 17.)

Vuoden 1958 seminaari vapautti Saksan kansatieteen fasismin ajan painolastista ja kirvoitti kotiseutuun liittyvää diskurssia, johon osallistui suuri osa sodanjälkeisistä nimekkäistä kansatieteilijöistä. Heistä Ina-Maria Greverus näki kotiseudun ihmisen sosiaalisena tilana, jossa hänen turvallisuus-, toiminta- ja samastumistarpeensa tulevat tyydyttyä. Se on tila, jossa ihmisen ei tarvitse ajatella, mikä on oikein tai väärin. Kotiseutu on ihmisen identifiointitila. (Greverus 1972.) Greveruksen ajatuksia on jatkanut Hermann Bausinger, jonka mukaan kotiseutu ei ole vain identiteetin perusta, vaan sen olemus. (Bausinger 1980, 9–24.) Myöhemmissä kirjoituksissaan hän pohtii erityisesti nostalgiaan rakennetun ja muisteluhistoriaan sidotun menetetyn kotiseudun problematiikkaa. Bausinger myös toteaa, että nykyihmistä kuvaava liikkuvuuden lisääntyminen on johtanut siihen, että ihminen luo aina uudestaan kotiseutunsa, ”oman pienen maailmansa”. Se koostuu fyysisen paikkakokemuksen ja koko ihmisen elämän kattavan sosiaalisen elämän ja kokemusmaailman vuorovaikutuksesta. (Bausinger 1986, 89–115.)

1990-luvulta lähtien kotiseutu on saanut yhä uusia sisältöjä ja sitä on tarkasteltu ihmisen henkilöhistorian kautta muun muassa sosiaalisena, emotionaalisenä, fyysisenä ja symbolisena tilana. Myös naisnäkökulma sekä lasten ja nuorten näkemykset kotiseudun olemuksesta ovat olleet tutkimuksen kohteena (ks. *Heimat I–II* 1990). Erityistä kiinnostusta osakseen ovat saaneet ihmiset, jotka syystä tai toisesta ovat joutuneet jättämään entisen kotiseutunsa. Kotiseudulta karkotettujen lisäksi on tutkittu ihmisiä, jotka ovat paenneet DDR:stä Länsi-Saksan puolelle (*Übersiedler*) tai jotka saksalaiseen syntyperäänsä vedoton ovat saaneet mahdollisuuden palata ”kotiin” Saksaan entisen Neuvostoliiton alueelta (*Aussiedler, Spätsiedler*). Suomessa heitä vastaavat inkerinsuomalaiset. Myös Saksassa asuvat ulkomaalaiset ovat saaneet omat tulkitsijansa kotiseutukäsitellemille. Elämä vieraassa maassa, kieliympäristössä ja kulttuurissa eriyttää kotiseudun konkreettisesta arjesta ja piirtyy emotionaalisesti värittyneenä tuttuuden ja turvallisuuden tunteena, oman uskonnon ja tapojen toteuttamisen tyssijana, jossa ihminen voi olla oma itsensä ilman, että joku kyseenalaistaa hänen olemassaolonsa oikeuden. Kotiseutu on silloin se maa, paikka, kieli, kulttuuri tai uskonto, johon ihminen identifioituu. Yhtä lailla se voi olla menetetyn lapsuuden ja nuoruuden aurinkoinen kesäpäivä, kuten usein Saksaan 1960- ja 1970-luvuilla muuttaneilla suomalaisilla naisilla. (Tuomi-Nikula 2009, 302–303.) Arjen ulottumattomissa ja vain muisteluhistorian kautta saavutettavissa on myös *ostalgian*-nimellä tunnettu ilmiö, jossa entisen Saksan Demokraattisen Tasavallan asukkaat muistelevat lähes 20 vuotta sitten päättyneitä positiiviseksi miellettyä ja idealisoitua aikaa.

Ostalgia on käsite, joka arjen kommunikaatiossa yhdistetään usein kriittikötömästi kuvaamaan itäsaksalaisten kollektiivista retrospektiivista muistelua. Näkyykö ostalgia haastattelemieni itäsaksalaisten kotiseudun kokemuksessa? Tulkintansa tähän antaa 45-vuotias Sofia.

KOTISEUTUNA SOSIALISMI

Kotiseutu on jotakin sellaista, minkä olen itse valinnut itselleni vapaasta tahdosta. Sillä ei tarvitse olla aikaisemmin kokemaani mitään yhteyttä. Kotiseutu on paikka, jossa tunnen viihtyväni ja joka vastaa tarpeitani ja toiveitani. Se on paikka, johon olen kasvanut orgaanisesti siten kuin olen kasvanut tähän taloon. Minulle ovat sellaiset asiat kuten juuret ja perinteet täysin sivuseikkoja. En tarvitse sellaisia.[...] Minulle on tärkeää vain että minulla on oma fyysinen ja henkinen tila vain minua itseäni varten. (2) (Gw1- 50)

Istun Sofian (3) kanssa hänen vuonna 1700 rakennetun kartanonsa terassilla. Sofia on ostanut rakennuksen miehensä kanssa vuonna 1995 ja restauroinut sen huolella. Sofia on toteuttanut talon sisustuksessa poikkeuksellisia ratkaisuja, jotka kielivät luovuudesta ja syvällisestä talon historian tuntemuksesta. Hänellä tai hänen miehellään ei aikaisemmin ole ollut suhdetta taloon eikä siihen kylään jossa talo sijaitsi. Syynä vanhan ja huonokuntoisen talon ostoon oli rakkaus vanhoihin rakennuksiin ja haluun pelastaa sellainen niin kauan kuin se vielä on mahdollista. Sofian mies on syntyjään ja sydämetään länsiberliiniläinen ja itäsaksalaista vaimoaan huomattavasti vanhempi. Koulutukseltaan hän on taidehistorioitsija ja arkkitehti, josta syystä vanhan talon henkiin herättäminen oli kutittava haaste. Myös kartanon puisto lampineen ja ikivanhoine lehtipuineen kiehtoi pariskuntaa. Sofia on syntynyt, kasvanut ja opiskellut Dresdenissä. DDR:n aikaan hän työskenteli valokuvaajana eräässä kotikaupunkinsa mainostoimistossa. Hän asui monien muiden tapaan kaupungin ulkopuolella elementitalon pienessä kaksiossa: ”Se oli etuoikeutettua asumista – oli sisävevessä, lämmin vesi ja keskuslämmitys. Sellainen asunto oli kuin lottovoitto. Se oli silloin luksusta.” (Gw1-50) Dresdeniläisestä taustaan huolimatta Sofia myöntää, ettei hänellä olen Dresdeniin minkäänlaista kotiseututunnetta: ”Dresdeniin minulla ei ole mitään sellaisia siteitä, että haluaisin sinne. Kiinnostus sama kuin nolla. Ei minkäänlaisia tunteita!” (Gw1-50) Saksojen yhdistymisen jälkeen Sofia joutui työttömäksi, tutustui nykyiseen mieheensä, avioitui tämän kanssa ja alkoi harjoittaa valokuvausta freelancerina. Hän on erikoistunut dokumentoimaan DDR:n vanhaa rakennuskantaa.

Sofia myöntää olevansa sosialismin lapsi. Hän kertoo, ettei hän muista koulussa koskaan puhutun kotiseudusta minään erityisenä paikkana. Sen sijaan heille kerrottiin sosialismin aatteesta kaikkien yhteisenä kotiseutuna. Hän täsmentää:

Kotiseutu selitettiin meidän itsemme omin käsin rakentamaksi sosialistiseksi yhteiskunnaksi. Sosialismi rakensi itse omat talonsa ja asuntonsa. Vanhaa ei arvostettu, kuten tällaista vanhaa kartanorakennusta jossa nyt asumme. Olisi ollut täysin sosialismin aatteen vastaista ja epäkunniallista asua DDR:ssä tällaisessa rötiskössä siten kuin me nyt asumme. Ihmisen piti itse luoda kotiseutunsa, joka oli kaikille sama. Meidän kotiseutumme DDR:ssä oli sosialismi. (Gw1-50)

Kysyessäni Sofialta hänen tulevaisuudensuunnitelmiaan hän korosti edelleen vapautta itse valita oma kotiseutunsa:

Asun tässä talossa vielä monta vuotta. Jossakin vaiheessa ison talon huoltaminen yksin tulee käymään voimille. Sitten täällä voi olla yksinäistäkin, sillä meillä ei ole paljon kontakteja kyläläisiin. Se ei minua kuitenkaan mitenkään buoleta. Ehkä muutan Berliiniin pieneen asuntoon ja teen siitä itselleni uuden kodin. Tai muutan jonnekin muualle. Tulen varmaan rakentamaan itselleni taas uuden kodin, jota voin nimittää kotiseudeksi. (Gw1-50)

Sofian kotiseutu oli sosialistisen aatemaailman mukaisesti vapaasti valittu ja itse omin käsin luotu henkinen tila, jolla ei ollut siteitä entiseen ja joka paikkana voitiin luoda aina uudestaan. Vaikka Sofia painottaakin perinteiden ja juurien merkityksettömyyttä kotipaikka-analyyseissään, ne ovat kuitenkin hänellä läsnä. Henkisenä perintönään hän kantaa mukanaan sosialismin ideologiaa, jota hän soveltaa nykyiseen elämäntilanteeseensa vapaasti valittavasta kotiseudusta. Hänen sisäistynyt näkemyksensä kotiseudusta on sosialistisen valtion ideologian ja poliittisen kasvatuksen mukainen. Siksi on mielenkiintoista tietää, millainen näkemys DDR:n entisellä puoluesihteerillä Erich Honeckerilla on kotiseudusta. Tätä kysyttiin vuonna 1980 Saksan politiikan, talouden ja kulttuurin johtavilta henkilöiltä. Erich Honecker on päivännyt vastauksensa 1. joulukuuta 1980:

Sitoutuminen kotiseutuun on jokaiselle ihmiselle jotain hyvin tärkeää ja arvokasta. Äkkiä ajatellen kotiseudulla ymmärretään sitä maata ja lähiympäristöä, jossa ihminen on syntynyt ja kasvanut ja käynyt koulua ja jossa ihmiset, talot, tiet, metsät ja niityt ovat hänelle tuttuja. [...] Kotiseutu merkitsee kuitenkin paljon enemmän. Jokainen ihminen tarvitsee henkisen, ideologisen ja poliittisen kotiseudun. Minä löysin kotiseutuni kommunistisen liikkeen työläiskodin poikana omasta lapsuudenkodistani. Silloin opin ymmärtämään, että maailman tuli muuttua, jottei kenenkään tarvitse elää muiden työllä. [...] Ehkä voitte ymmärtää, että Saksan Demokraattisesta Tasavallasta tuli minun todellinen kotiseutuni. (Freiling 1980, 23–24. Saksasta suomeen kääntänyt Outi Tuomi-Nikula.)

Sofian kotiseutu ei ollut valtio, jossa hän oli syntynyt, kasvanut ja elänyt suuren osan elämästään. Sofian kotiseutu oli sosialismin aate. Sen ydin oli oma vapaa valinta, riippumattomuus omista juurista ja perinteistä. Sofian juuret ja perinteet olivat sosialismissa. Niiden merkitys hänen kotiseudun käsitykseensä ovatkin aivan yhtä keskeisiä, kuin jos kysymyksessä olisi tiettyyn paikkaan ja sen traditioihin kytkeytyvä kotiseutu.

PERINTÖTILALLISEN KOTISEUTU

Kotiseudun käsite liitettiin Saksassa aluksi maahan, taloon ja syntyperään. Vielä nykyisinkin tunnettu sanonta ”esikoinen perii kotiseudun” tarkoittaa vanhimman lapsen perintöoikeutta vanhempiensa tilaan, 1700-luvun *Domiciliumia*, oikeutta kotipaikkaan. Maaomaisuus, talo ja kylä ihmisineen ja maisemineen rytmitettyä arjen ja juhlan vaihteluun, muodostivat kotiseudun, johon ei kuulunut sen enempää nostalgiaa kuin poliittisia pyrkimyksiäkään. (Reinholz 1995, 9.) Kotiseutu oli käytännön sanelema tosiasia, jota ei kyseenalaistettu.

Kotiseudun sitominen perintötilaan ilmeni aiemmin tutkimallani länsisaksalaisella Altes Landin alueella, jossa samat suvut olivat asuneet samoja taloja vuosisatojen ajan. Siellä talonpojat olivat saaneet jo keskiajalla ”ikiaikaisen henkilökohtaisen vapauden” vastineeksi siitä, että he patosivat ja asuttivat tulva-almittuun alueen hedelmälliseksi maaviljelyalueeksi. (Tuomi-Nikula 2006, 24–28.) Henkilökohtainen vapaus vapaana talonpoikana oli myös alueen asukkaan identiteetin ja itseymmärryksen peruspilari. Kotiseutu tarkoitti heille sukupolvien taakse ulottuvaa kotipaikkaoikeutta oman kylän täysivaltaisena talollisena. Usein satojakin vuosia vanha perintötila kotiseudun symbolina on luettavissa talonpoikastalojen päätyihin kaiverretuista mietelauseista, vuosiluvuista ja omistajien nimistä. Tekstit ovat menneisyyden näkyviä jälkiä ja kulttuurintutkijan arvokkaita lähteitä, joita tulkitsemalla on mahdollisuus päästä lähemmäksi menneitten sukupolvien ajatusmaailmaa ja arvoja. Esimerkkinä tästä on hallitalon fasadiin kaiverrettu alasaksinkielinen teksti vuodelta 1822, joka suomeksi käännettynä on:

Tämä talo on minun eikä kuitenkaan minun. Ne, jotka tulevat jälkeeni, eivät myöskään nimitä sitä omakseen. Niin kauan kuin voin kättäni liikuttaa, haluan kyntää kotiseutuni hyväksi. (Tuomi-Nikula 2007, 272–273.)

Mietelause voidaan kytkeä ikaikaiseen talonpoikaiseen kotiseutu-käsitteeseen. Tällöin kotiseudulla ymmärretään perintötilaa, joka säilyy, vaikka sukupolvet vaihtuvat. Talo symbolisoi jatkuvuutta, jonka eteen jokaisen sukupolven on tehtävä työtä.

Tutkimilleni perintötilallisille kotiseutu tarkoitti myös Altes Landia, tiettyä aluetta sosiaalisena ja maantieteellisenä käsitteenä, jonka asukkaita yhdistivät alaksan kieli, asumisen tapa alaksalaisessa hallitalossa, elinkeino, perinteet ja historia. Historiallisen näkemyksen ydinajatuksena oli käsitys kuulua alueen kanta-asukkaisiin, sen ensimmäisiin asuttajiin. Tämän ilmaisi minulle eräs talollinen äänessään ylpeyttä ja talonpoikaista itsetuntoa: ”Minun sukuni on yhtä vanha kuin Altes Land! Tämä on aina ollut ja tulee aina olemaan kotiseutumme.” Tulevaisuuteen viittaava varmuus siitä, että Altes Land tulee aina olemaan ”meidän (eikä minun) kotiseutumme”, viittaa suvun kollektiiviseen kotiseutu-tietoisuuteen, jonka taustalla oli arkisempi tosiasia eli vaihtoehtojen vähäisyys: Alteslandilainen talollinen oli taloudellisesti ja sosiaalisesti sidottu perintötilaansa, kotiseutuunsa.

Itä-Saksassa tilanne oli toinen. Siellä oli epätavallista, että suku olisi asunut samaa taloa yhtäjaksoisesti usean sukupolven ajan. Tämä johtui kahdesta tekijästä:

maanomistusoloista ja DDR:n maatalouspolitiikasta. Tavanomaisimman maatalousyksikön Mecklenburgissa muodosti ennen vuotta 1945 kartano siihen liittyvine laajoine tiluksineen. Juurensa Elbe-joen itäpuolisten alueitten kartanolaitoksella oli maan asuttamisessa ja saksalaisessa ritarikunnassa. Maaomaisuuksien keskelle aateliset rakensivat asunnokseen ja tilustensa hallintorakennukseksi yhden tai useamman edustusta palvelevan kartanorakennuksen tai linnan. Työvoimansa kartano sai epävapaista talonpojista, jotka asuivat kartanon lähellä ns. kartanokylässä (*Gutsdorf*). Itsenäiset talonpojat olivat vähemmistönä. 1500-luvulle saakka kartanoiden omistus oli aatelisten etuoikeus, mutta niitä oli myös ruhtinailla, kaupungeilla, luostareilla sekä 1800-luvulta lähtien myös varakkailta porvareilla. (Baumgarten ym. 1988, 16 -26; vrt. Räsänen & Tuomi-Nikula 2000, 162.)

Valtion heikkouden takia saivat yläluokan edustajat vähitellen oikeudelliset perusteet maahansa ja alaisiinsa, mikä ilmeni perintömaaherruutena ja perintöalamaisuutena. Yläluokan tehtävänä yhteiskunnassa oli herruus, muiden elämästä päättäminen alistamalla, tuomitsemalla ja rankaisemalla. (Baumgarten ym.1988, 23; Münch 1992, 80- 82; Räsänen & Tuomi-Nikula 2000, 163.) Tästä kehittyi Elben itäpuolisten alueitten ankara tilanherruuden muoto, johon kuului maaorjuudessa elävien talonpoikien turpeeseen sitominen ja rasittavimmat palvelut. (Niitemaa 1969, 117; Abel 1962, 74.) Talonpoikien vapautus vuonna 1820 ei juuri muuttanut tilannetta, koska maattomilla kartanon alustalaisilla ei ollut itsenäisen elämän mahdollisuuksia. He jäivät edelleen kylän tärkeimmän työnantajan palvelukseen huonosti palkattuna maatyöväkenä vaille niitäkään vähäisiä sosiaalisia oikeuksia, joita maaorjuus kurjimmillaankin oli heille taannut.

Kansallissosialismin aikana maatalous oli valtion erityissuojeluksessa. Silloin luotiin lakeja, joiden päämääränä oli turvata elintarvikkeiden saanti mahdollisen sodan syyttyä. Toimet alkoivat vuonna 1933 perustamalla valtion elintarvikehuoltovirasto (*Reichsnährstand*), johon kaikkien maataloudessa työskentelevien oli velvollisuus liittyä. Lisäksi luotiin laki, joka tähtäsi uusien perheviljelmien syntymiseen. Sitä tuki perintötilalaki (*Erbhofgesetz*), jonka mukaan ”talonpojiksi” saivat nimittää itseään vain ne henkilöt, jotka kykenivät osoittamaan vuoteen 1800 saakka ”puhdasrotuiset” arjalaiset juurensa. Vaikka perintötilojen määrä nousi pysyi Mecklenburgin maanviljelys edelleen pääosin suurmaanomistajien hallussa. (*Historischer und geografischer ATLAS* 1995,87.)

Saksan luhistumisen jälkeen 8.5.1945 sen itäinen osa jäi Neuvostoliiton miehityspiiriin ja siitä muodostettiin vuonna 1949 Saksan Demokraattinen Tasavalta eli DDR. Välittömästi sodan jälkeen vuonna 1945 pantiin Saksassa käytäntöön ns. 1. maareformi, missä yli 100 hehtaaria suurten tilojen maat jaettiin viljeltäviksi niiden entisille alustalaisille. Näin kartanoilta riistettiin niiden talouden pohja. Entiset kartanonomistajat pakenivat punaisen armeijan tieltä lännen puolelle, jossa heidän oli aloitettava elämänsä tyhjältä. Valtio takavarikoi itselleen kylien keskellä olevat kartanorakennukset ja vuonna 1949 toimeenpannussa 2. maareformissa myös kartanoiden maat. Neljä vuotta itsenäisinä olleiden talonpoikien oli nyt liityttävä yleensä vastoin omaa tahtoaan maatalouskollektiivien (*LPG Landwirtschaftliche Produktionsgesellschaft*) työntekijöiksi. (*Landeszentrale für politische Bildung* 2001.) Käytännössä tämä tarkoitti, ettei ”perintötilonpojilla” enää ollut itsenäisen elämän mahdollisuutta. Monet jäivät

silti asumaan taloihinsa, jotka rakennusmateriaalin puutteen vuoksi rapistuivat. Pääsääntöisesti omistajien oli jaettava talonsa asuintila muiden perheiden kanssa jo siitäkin syystä, että asuntopula entisessä DDR:ssä oli jatkuva ongelma koko sen olemassaolon ajan. Monen toiveena oli saada uusi ja moderni asunto kerrostalosta, jollaisia DDR:n hallinto rakennutti kyliin maatalouskollektiiveissa työskentelevien tarpeiksi.

Mecklenburgin talonpoikien historiaa kuvaavat siis monet katkokset: siirtyminen maaorjan asemasta epäitsenäiseksi maataloustyöläiseksi, Hitlerin Saksan etuoikeutetuksi arjalaiseksi talonpojaksi ja maatalouskollektiivin palkkatyöntekijäksi. Miten tämä näkyy itäsaksalaisen perintötilallisen kotiseutu-käsitteessä?

”TÄMÄ TÄSSÄ ON KOTISEUTUNI. TÄMÄ TALO EI SAA KOSKAAN KUOLLA”

On elokuisen hellepäivän ilta, kun istun mecklenburgilaisen talonpoikaistalon vilpolassa, joka on rakennettu puutarhan perälle vanhojen kastanjapuiden katveeseen. Vaikka pientä kartanoa muistuttava valkeaksi rapattu talo onkin pahoin rapistunut, antavat rakkaudella hoidettu ryytimaa, salkopavut, humalasalot, syysauringossa loistavat auringonkukkien rivistöt ja värikylläiset perennapenkit vaikutelman talosta, jossa eletään tätä päivää. Vilpolassa on pöytä, jonka ympärille hyvin mahtuu istumaan kymmenkunta ihmistä. Se on paikka, jossa talon väki tapaa toisensa kesäaamuisin kahvikupposen ääressä. Tapa juontaa juurensa DDR:n aikaan, jolloin talossa asui ”jatkuvasti ainakin neljä perhettä, toisinaan enemmänkin”, muistelee talon nykyinen emäntä, 58-vuotias Erna (Hw1-42). Häntä myötäilee Hannelore (58 v.), joka on Ernan luokkatoveri, käly ja ystävä. Hän asuu vain 100 metrin päässä päätilasta pienessä alasaksalaisessa hallitalossa 84-vuotiaan äitinsä kanssa, joka vuonna 1945 pakeni Itä-Preussista punaisen armeijan tieltä ja avioitui vuonna 1948 perintötilallisen pojan kanssa. Tapaus oli poikkeuksellinen, sillä varaton pakolaistyttö ei yleensä kelvannut taloon miniäksi. Kysyn tätä pöydän ääressä istuvalta vanhukselta, ja hän vastaa hiljaisesti kuin itselleen: ”Onnekas olen ollut, hyvin minun kävi. Hyvä mies minulla oli.” (Hw1-40) Kälykset tapaavat toisiaan päivittäin aamukahvin merkeissä ja muutoinkin. Mukaan keskusteluun tulee vielä kahvitarjotinta kantaen Ernan tytär Annamari (35 v.), joka on vuosi sitten mennyt naimisiin samasta kylästä kotoisin olevan miehen kanssa. Pariskunta asuu uudessa omakotitalossa tilan pihapiirissä. Tila, jota Erna asuu miehensä kanssa, on kuulunut suvulle yhtäjaksoisesti vuodesta 1762 lähtien. Omistajat on tarkoin kirjattu käsin kirjoitettuun sukutauluun, jollainen vaadittiin naimisiin mentäessä kansallissosialismin aikana arjalaisen rodun puhtauden takaamiseksi ja jota Erna esittelee minulle yksityiskohtaisesti. Vielä ennen toista maailmansotaa tilalla oli yli 200 ha maata, jota viljeli isäntäperheen apuna suuri joukko piukoja, renkejä ja päivätyöläisiä. Hevosiakin oli parhaaseen aikaan ollut toistakymmentä.

Keskustelu naisten kanssa on vapautunutta ja avointa. Siihen kuuluu paljon naurua ja yksittäisten tapahtumien ja ihmisten muistelua, kun naiset täydentävät toinen

1. Perintötilallisen kotisentu konkretisoituu tilaan ja sen ihmisiin. Ernan isovanhempien häääkuussa vuodelta 1925 kotisentua symbolisoivat tilan päärakennus, hierarkkisesti kuvaan asettautunut ja juhlatamineisiin pukeutunut hääväki sekä maaomaisuutta ja hevosten määrää kuvaava ajoraippa, jota renki pitelee käsissään kuvan oikeassa ylälaidassa. Kuva: yksityiskokoelma.

toistensa kertomusta. Olen käynyt talossa aikaisemminkin, mistä syystä haastateltavani tunsivat minut. Tunnen olevani tervetullut. Käyntini tuntuu olevan myös talon statusta nostava, mikä ilmeni lauseesta ”meistä on mukavaa, että olette valinneet juuri meidän talon tutkimuskohteeksenne” (Hw1-42). Jo aikaisemminkin olen todennut, miten hedelmällistä on käydä haastattelemassa samoja henkilöitä toistuvasti: kun ollaan tuttuja, on helpompaa avautua. Lisäksi asiat muistuvat paremmin mieleen, ne täsmentyvät ja saavat joka kerralla uusia vivahteita. Haastatteluajasta sopiessani kerron haastateltavilleni aiheista, jotka minua kiinnostavat. Siksi he ovat valmistautuneet haastatteluun valokuva-albumein ja dokumenttikansioin. Positioni suomalaisena tutkijana antoi minulle lisäarvoa. Haastateltavillani oli hyvin tiedossa suomalaisten positiivinen suhtautuminen DDR:n valtioon, monet silloiset kulttuurikontaktit ja myös se, että suomalaiset olivat ottaneet mallia koululaitokseensa sosialistisesta Saksasta. Siten esimerkiksi PISA-tutkimuksen suomalaiset saavutukset luettiin ainakin osaksi DDR:n ansioksi.

Suuren muutoksen tilan elämään aiheutti viljelysmaiden sosialisointi, joka aloitettiin vuonna 1949. Yksityiseen käyttöön jäi vain palanen ryytimaata, jolla oli lupa viljellä vihanneksia ja marjoja omaan tarpeeseen. Myös karja takavarikoitiin. ”Katkerinta oli, kun hevoset vietiin”, sanoi talon 58-vuotias emäntä silmät kostuneina. ”Olin silloin 4-vuotias, mutta muistan sen kuin eilisen päivän. Se oli kamalaa. Silloin tiesimme, että kaikki oli lopussa. Jos ei ollut hevosia, ei ollut mahdollista viljellä maata. Meiltä ryöstettiin maatalouden perusta”. (Hw1-42.) Seurauksena oli, että Ernan vanhempien oli siirryttävä maatalouskollektiivin palvelukseen. Sellainen rakennettiin

2. Ernan äidin 50-vuotiskuvassa vuodelta 1979 on varakkaan talollisen häätöjuhla muuttunut sosialismin ajan arjeksi, jossa syntymäpäivää vietetään jäljelle jääneen perheen kesken työvaatteissa ilman juhlallisuuksia taustanaan sosialismin muutokieleen sopeutunut tilan päärakennus. Dokumenttina menneisyyden kotisiedusta pitelee syntymäpäiväsankari käsissään kuvaa vanhempiansa mahtihäistä. Kuva: yksityiskokoelma.

vain muutaman sadan metrin päähän perintötilan entisille maille. Perhe jäi kuitenkin edelleen asumaan taloonsa, jonka he jakoivat ensin itäpakolaisten ja myöhemmin usean muun perheen kanssa. Tilanne muuttui vasta 1990-luvulla, kun vuokralaiset yksi toisensa jälkeen muuttivat suurempiin asuntoihin. Nykyisin Erna miehensä kanssa viettää suvun perintötilassa eläkepäiviään. Lisäksi talossa asuu heidän poikansa perheineen.

Erna ja Hannelore olivat kokeneet sosialismin ajan ja Saksojen yhdistymisen. Miten he määrittivät kotiseutunsa? Hetken mietittyään vastasi ensin Erna:

Tämä tässä on kotiseutuni. Tämä talo ja puutarha. Tietenkin myös tämä kylä, mutta jotenkin aina vain enemmän tämä talo. Vaikka kaikki muu on muuttunut ympärillä, tämä talo on ja pysyy. Ennen oltiin naapureitten kanssa enemmän tekemisissä, mutta nyt jokainen ajattelee vain itseään. Tehtiin paljon yhdessä ja jokainen auttoi toistansa. Nyt tänne on tullut paljon uusia ihmisiä. Tuntuu kuin olisimme jokin saareke vieraitten ihmisten keskellä. En minä halua täältä minnekään lähteä. Tämä on minun paratiisini. Katsokaa nyt noita kastanjoitakin! Ne olivat täällä jo silloin kun isoisä eli. Ne ovat nähneet natsiajan ja sodan ja sosialismin ja vielä tämän uudenkin ajan. Ne ovat kuin perhettä tai hyviä ystäviä. Ja siinä ne vain ovat edelleen. Ikään kuin mikään ei niitä liikuttaisi. Ne antavat minulle tunteen pysyvyydestä. (Hw1-42)

Vastapäättä istuva Hannelore nyökyttelee päätään Ernan puhuessa ja jatkaa:

Sitä yhteisöllisyyttä kaipaam minäkin. Kotiseutu oli jotain sellaista, jossa kaikki auttoivat toinen toistansa ja tunsivat toisensa. Ei ollut rikkaita eikä köyhiä vaan kaikki olivat yhtä köyhiä tai yhtä rikkaita. Kyllä oli joskus tungosta aamuisin tämän pöydän ympärillä! Tämä mieheni kotitalo on minulle enemmän kotiseutu kuin meidän talo tuossa toisella puolen tietä. Täällähän me ollaan oltu enemmän kuin omassa talossa. Vietetty kaikki häät ja hantajaiset ja tavattu ystäviä. (Hw1-43)

Annemari edustaa sukupolvea, joka on viettänyt lapsuutensa DDR:ssä. Hän kertoo mukavista ajoista, jolloin kylän lapset leikkivät yhdessä ja tekivät ”kaikenlaista koiruutta”. Hänelle vanhempien tila on kaikkein tärkein paikka maailmassa, josta hän ei halua lähteä päiväksikään muualle. ”Jo ajatuskin kaupunkiin lähdöstä tuntuu ahdistavalta. En koko elämäni aikana ole käynyt kuin muutaman kerran jossakin muualla ja aina on heti ikävä kotiin. Minne mitä täältä lähtisin? En minä voi antaa eläimiäkään muiden hoidettavaksi”, hän jatkaa tarkoittaen kahta hevosta, koiraa ja muutamaa kanaa, joille on tehty suojat tilan vanhaan karjasuojaan. ”Tässä talossa ja pihapiirissä minulle on kaikki tärkeää. Tämä tässä on kotiseutuni. Veljeni asuu nyt täällä ja toivon, että sitten joskus myös hänen poikansa. Tämä talo ei saa kuolla.” (Hw1- 45)

Entä mikä oli 84-vuotiaan Marian kotiseutu? Kysyessäni asiaa hän vastasi: ”Kotiseutu? Minun kotiseutuni? Olin jo melkein unohtanut. Miten Te sellaista kysytte? Hyvä minun on täällä, tyttäreni luona. Täällä minun on hyvä olla.” (Hw1-40) En ollut tyytyväinen vastaukseen, vaan palautin hänen mieleensä entisen kotiseudun Itä-Preussissa, johon hän vastasi: ”Yritän unohtaa, mutta aina ne ovat siinä. Koti ja piha ja kaikki rakkaat. Meillä oli talon edessä suuri tammi. Se oli paras piilopaikka. Kuolleet ovat kaikki. Ei ketään enää elossa. Vain kasa sammaloituneita kiviä. Siinä on kotiseutuni.” (Hw1- 40)

Naisten haastatteluissa korostui kaksi kotiseutua määrittävää tekijää: perintötila rakennuksena ja elinympäristönä sekä DDR:n aikaan liitetty yhteisöllisyys. Ernan emotionaalinen reagointi muistellaan hevosten hakemista tilalta hänen ollessaan pieni lapsi tuskin perustuu omaan muisteluun, vaan perheen ja ehkä muidenkin talonomistajien sosiaaliseen muistiin ratkaisevasta muutoksesta heidän elämässään. Kun hevoset vietiin, oli kaikki loppu, koska peltoja ei enää voinut kyntää. Tämän tapahtuman olivat Erna ja Hannelore sisäistäneet niin väkevästi, että vanhempien kertomuksista oli tullut heille osa omaa muistia. He kertoivat tapahtuman omana muistelunaan. Perintötilaan liitettyä sukupolvien ketjua symbolisoivat pihan suuret puut, jotka olivat kokeneet vaihtuvat aikakaudet ja ideologiat. Ne edustivat pysyvyyttä ja turvallisuutta. Kotiseutu oli paikka, johon liittyivät suvun ja perheen menneisyys ja tulevaisuus. Naiset eivät sitoneet itseään kylän historiaan, vaan korostivat yksipuolisesti oman sukunsa jatkuvuutta, jota symbolisoivat talo, piha ja vanhat puut. Näin oli myös itäpreussilaisella Marialla, vaikka hänen kotiseutunsa olikin vain menetetty muistin paikka, koska ”Aina ne ovat siinä. En koskaan voi unohtaa.” (Hw1-40)

Nostalgian sävyttämään kotiseutuun Erna ja Hannelore liittivät menetetyn yhteisöllisyyden tunteen talon väkeä ja naapurustoa yhdistävänä tekijänä. Entisessä DDR:ssä se oli kuitenkin arjen selviytymisen kulmakivi. Se mahdollisti talkootoiminnan ja kulutustarvikkeiden saannin yksityisten ihmisten välisen tavaran vaihdon

3. Historiallisista katkoksisista huolimatta säilyy perintötilan päärakennus sitä varjostavine vanhoine puineen kotiseudun symbolina ja perheen liittymisenä sukupolvien ketjuun Saksojen yhdistymisen jälkeenkin. Annamarin häissä vuodelta 2007 toistuu samoja elementtejä kuin hänen isovanhempiensa vanhempien häissä 80 vuotta aikaisemmin. Kuva: yksityiskokoelma.

ja henkilökohtaisen verkottumisen avulla. (Tuomi-Nikula 2008, 33–36.) Saksojen yhdistymisen jälkeen yhteisöllisyys hävisi ihmisten välistä toimintaa määrittävänä tekijänä lähes välittömästi. Sitä ei enää tarvittu tavaran hankinnan tai työvoiman saannin kannalta. Haastateltavat eivät kuitenkaan maininneet yhteisöllisyyttä pakon sanelemana toimintana entisessä DDR:ssä, vaan korostivat muistelussaan sen positiivisia, ihmisiä yhdistäviä piirteitä. Yhteisöllisyys ja siihen liitetty turvallisuuden tunne kuuluukin ostalgian keskeisiin kollektiivisesti muisteltuihin positiivisiin asioihin entisessä DDR:ssä. (Vrt. Kieferle 1992, 70–74.) Tämä toistui myös monissa muissa haastattelussa niin, että yhteisöllisyys DDR:ää kuvaavana ilmaisuna oli retrospektiivisen muistelun stereotyyppisin elementti.

”LOPPUJEN LOPUKSI IHMINEN ON SIELLÄ KOTONAAN, MISSÄ ON HÄNEN HISTORIANSA”

Olen asunut joka paikassa mielelläni, mutta kotiseudeksi en voi nimetä niistä ainuttakaan. Kotiseutu on jotain muuta. Kotiseutu on siellä, missä on juuret ja esi-isät, jotka rakensivat sinne kirkon ja missä on paljon suvun traditiota jäljellä. Isoisäni on kertonut minulle kaiken tämän aina uudestaan ja uudestaan, tuonut kotiseudun minulle ihan lähelle, asuinpa sitten missä tahansa maailmalla. Luulen että Mecklenburg on hänen takiaan minulle kotiseutu. Kotiseutu on jotain sellaista, missä ei käydä vain silloin tällöin, eikä paikka jossa on asunto, vaan kotiseutu on jotakin, jonne sydämestäni tunnen kuuluvani. (Gm2-5)

Näin vastasi minulle 67-vuotias aatelisperheen jäsen kysyessäni häneltä, mikä on hänen kotiseutunsa. Istuimme mukavissa puhvelinnahkanojatuoleissa vuonna 1830 rakennetun sukukartanon takkahuoneessa. Takan otsalla oli metsästyksen liittyviä vanhoja esineitä muistona menneen ajan aatelisperheen arjen historiasta. Seiniä koristivat suvun edesmenneiden jäsenten muotokuvien rivistö. Maalaukset olivat löytyneet rakennuksen kylmältä vintiltä syvältä sahanpurujen alta, jonne haastateltavani isä oli ne piilottanut vuonna 1945 paetessaan perheensä kanssa länteen. Mukaansa he eivät saaneet muuta kuin mitä jakoivat kantaa, sillä venäläiset olivat jo takavarikoineet tilan hevoset. Minua vastapäätä nahkatuolissa istuva aristokraatti oli tuolloin vain parivuotias lapsi, joten hänellä ei ollut omakohtaisia muistoja paosta. Tapahtumista hänelle on kertonut hänen isoisänsä, kuten myös tilasta, joka oli ollut suvun hallussa 800 vuotta. Toistamiseen haastateltavani painotti sitä, kuinka ”isoiäni on kertonut minulle kaiken tämän aina uudestaan ja uudestaan, tuonut kotiseudun minulle ihan lähelle” (Gm2-5). Paettuaan Mecklenburgista vuonna 1945 perhe muutti Etelä-Afrikkaan, jonne haastateltavani isä perusti yrityksen. Poika sai koulutuksensa ulkomailla ja oli sen jälkeen eri firmojen palveluksessa kansainvälisissä tehtävissä. Hän on asunut koko elämänsä ulkomailla monissa eri maissa. Kysyessäni häneltä mikä hänelle tuolloin oli paikka, jossa hän tunsikin olevansa kotonaan ja jota hän saattoi nimittää kotiseudukseen, hän vastasi seuraavaan tapaan:

Kaikki tiesivät, että olen saksalainen ja kysyivät ”where is your home?” Ja silloin vastasin aina, että ”Mecklenburg”. Ja miksi et ole siellä, johon sanoin ”There is a Wall, I cannot get across so I’m here”. Ja sen jälkeen menin Kapstadtiin ja myös siellä ihmiset kysyivät ”Where is your home?” Ja aina vastasin ”Mecklenburg, but now I’m here, but there is a Wall and I cannot get across, so therefore I’m here.” [...] Olin sitten kauan Hongkongissa, jossa viihdyin hyvin ja sielläkin ihmiset kysyivät ”Where is your home?” ”Mecklenburgissa”, vastasin. Asuessani Japanissa ja Pohjois-Kiinassa myös siellä ihmiset kysyivät aina ”missä on oikea kotisi?” ”Mecklenburgissa”, oli vastaukseni aina. Ja sitten yhtenä päivänä muuri murtui ja me olimme täällä, kotona Mecklenburgissa. (Gm2-5)

Mecklenburg oli hänelle ennen vuotta 1989 paikka, josta hänellä ei ollut omakohtaisia muistoja. Muuton sinne mahdollisti Saksojen yhdistyminen vuonna 1990. Tuolloin laadittiin laki, jonka mukaan henkilöillä tai heidän jälkeläisillään, joilla ennen toista maailmansotaa oli ollut talo entisessä DDR:ssä, oli mahdollisuus saada takaisin kiinteistönsä, mutta ei siihen kuuluneita maaomaisuuksia (Einigungsvertrag vom 31. August 1990; vrt. deVeer 2007, 10). Lain voimaantulo käynnisti muuttoliikkeen, kun entiset talonmestajat vaativat itselleen takaisin menetettyä omaisuuttaan. Heihin lukeutui myös joukko entisten kartanomistajien aatelisiä jälkeläisiä, joiden suvun historia Mecklenburgissa palautui maan asuttamisen alkuaikoihin.

Kaikkien ei kuitenkaan enää ollut mahdollista saada omistukseensa sukunsa kartanoa, sillä ennen toista maailmansotaa kirjattua vajaan 3000 kulttuurihistorialli-

sesti ja arkkitehtonisesti arvokkaasta rakennuksesta jäljellä oli vuonna 1990 vain noin 2000. (de Veer 2006 I, 10.) Tämä johtuu siitä, että DDR:n suhtautuminen feodaaliyh-teiskunnan ja kapitalismin näkyviin symboleihin oli välinpitämätön ja vihamielinen. Kartanoista 687 hävitettiin tarkoituksellisesti, osa ”feodaalisen alistamisen todisteista” poltettiin tai räjäytettiin julkisesti erityisen näyttävissä tapahtumissa. (Zander 1993, 42.) Tosin vuonna 1975 tulleen rakennussuojelulain nojalla 21 kartanoa suojeltiin, mikä tarkoitti käytännössä että niitä ei purettu, mutta ei entisöitykään. (Tuomi-Nikula 2007, 300.)

Kartanorakennukset palvelivat aluksi itäpakolaisten majoitustiloina. Myöhemmin niitä muutettiin niiden kulttuuriarvoista piittaamatta kouluiksi, poliittisen kasvatuksen keskuksiksi, kylien kulttuurikeskuksiksi, puoluepomojen sijoituspaikoiksi, elintarvikekaupoiksi, lastentarhoiksi, asuntoloiksi, nuorisotiloiksi, varastotiloiksi, vuokra-asunnoiksi ja jopa sikaloiksi ja meijereiksi. Arvokkaat huonekalut, tekstiilit ja taide-esineet ryöstettiin tai tuhottiin. (Zander 1993, 42.) Kartanon viereen rakennettiin monikerroksisia elementtitaloja maatalouskollektiiveissa työskentelevien asunnoiksi ja pihalle nousi suunnattoman suuria hallimaisia karjan massatuotantolaitoksia. Niiden puistoja käytettiin jätteenkaatopaikkoina ja puistolammikoita jätevesialtaina. Siitä kertoo haastateltavani:

Ensimmäinen käynti oli masentava. Kartanon hieno puisto oli raiskattu ja lampea käytettiin jätteenkaatopaikkana. Se haisi. Talo oli muuten tyhjillään lukuun ottamatta alkoholisoitunutta miestä, joka asui alakerran yhdessä huoneessa. Kaikki oli tuhottu ja sotkettu, ikkunat rikottu ja jopa yläkertaan johtavien portaiden kaiteet viety. (Gm2-5.)

Oli rakennuksen käyttö sitten mikä tahansa, se oli aina parempi vaihtoehto kuin tyhjiin jättäminen. Asumattomien kartanoitten kohtalona olikin vähittäinen tuhoutuminen, sillä kyläläiset purkivat niistä tiiliä, ovia, ikkunoita, kaakeleita, porrasrakenteita ja lattialankkuja omien talojensa saneeraukseen valtiossa, jossa rakennusmateriaalista oli krooninen pula. Kartanot toimivat heille ilmaisina varaosapankkeina. (Tuomi-Nikula 2008, 33–36.) Tätä taustaa vasten nousee kysymys, mikä on ollut se voimavara ja motivaatio, jättää taakseen lännessä luotu hyvä elämä ja tulevaisuus ja muuttaa Mecklenburgiin, jossa paluumuuttajaa odotti huonokuntoinen kartanorakennus, kyläläisten ennakkoluulot entisten kartanonomistajien jälkeläisiä kohtaan ja epävarma tulevaisuus. Paluumuuttajien ajatukset kiteyttää yhteen erään sukukartanoonsa palanneen aatellisen teksti, joka on julkaistu Bernd Lasdinin teoksessa *Die Rückkehr der Familien*. Teoksessa on dokumentoitu 78 perhettä, jotka Saksojen yhdistymisen jälkeen ovat palanneet takaisin entiseen sukukartanoonsa:

Maa ja talot pysyvät ikuisesti.
Ihmiset tulevat ja menevät
Omaisuuksien menettäminen, häätö ja takaisinpaluu
Elämän täyttävä tehtävä 50 vuoden jälkeen saada jatkaa isovanhempien ja vanhempien työtä heidän kotikonnullaan. (Lasdin 2003, 31.)

Paluumuuttajan motiivit palata takaisin sukukartanoonsa toistuvat sekä Lasdinin dokumentaatiossa että haastatteluissani: rakkaus ja kaipuu entiseen jo kadotetuksi luultuun Mecklenburgin kotiseutuun ja onni olla jälleen kotona siellä, missä ovat suvun juuret ja historia. Paluumuuttajat palaavat omille juurilleen, suvun perinteeseen, liittäkseen itsensä sukupolvien ketjuun. Yleistä on myös kiitollisuus siitä, että on saatu palata takaisin kotiseudulle omaisuuden pakkolunastuksen ja karkotuksen jälkeen ja uuden elämän mahdollisuuden myötä. Muuton motiiveja ovat myös vastuu ja jopa velvollisuus entisöidä sukukartano sekä tarve tehdä jotain uutta tai merkityksellistä. Sukukartanon haltuunotto ymmärrettiin myös ikään kuin kunnianosoituksena ja kiitollisuuden velkana vanhemmille, isovanhemmille tai suvulle, sillä ”aluksi ajattelin päivittäin isoisääni ja kaikkia niitä jotka ennen asuivat tätä taloa. Tuntui hyvältä saada jatkaa heidän työtään.” (Gm 2-5.) Paluu nähdään jonkinlaisen pitkän harharetken päätepisteenä, josta katsoen 50 vuoden ajanjakso on vain pieni episodi suvun monisatavuotisessa historiassa. Sen ilmaisi eräs toinen aatelistiperheen edustaja huudahtaen: ”Mitä nyt sitten on 50 vuotta sukumme 800-vuotisessa historiassa! Pieni vähäpätöinen episodi.” (Gm2-2.)

Kysyessäni uusilta kartanomistajilta mitä he ymmärtävät kotiseudulla, eräs Länsi-Saksan puolella syntynyt, mutta suuren osan elämästään Etelä-Amerikassa ja Afrikassa viettänyt aatelistiperheen jälkeläinen liitti sen oman sukunsa alkuperään Mecklenburgin alkuasukkaana:

Mecklenburg on kotiseutuni, ehkä koska olemme lähtöisin täältä, ei aavistustakaan. Mutta jos minulle joku täällä sanoisi, etten ole täkäläisiä, hän kyllä saisi kuulla kunniansa. [...] Etelä-Amerikassa ja Afrikassa piti olla vähän varuillaan sanomisensa kanssa, koska olin siellä vieraana. Täällä se ei ole tarpeen, vaan voin sanoa mitä ajattelen. Siksi koska olen täällä kotonani kuten sioux-intiaanit Pohjois-Amerikassa tai aboriginaalit Australiassa. [...] Olemme täällä alkuasukkaita ja sen sanoo myös paikallinen ministeri, sanoo, että olemme se vanha mecklenburgilainen perhe, jonka tunnemme. (Gm2-44.)

Kotiseutuun liittyi myös ennen Mecklenburgiin muuttoa hallinnut ”vierauden tunne”, jonka noin 50-vuotias aatelistinainen tunnisti kotiseudun puutteeksi palattuun sukunsa sijoille:

Länsi-Saksassa en ollut kotona, koska olimme siellä pakolaisia eikä meillä ollut mitään sellaista paikkaa johon kaikki olisivat tulleet. [...] Olen asunut vanhempieni kanssa Düsseldorfissa, mutta en tunne olevani reininmaalainen. [...] Minulla on vain sellainen tunne, että kuulun tänne [Mecklenburgiin]. (Gw 2-3.)

Sama asia tulee ilmi myös seuraavasta tiedonannosta: ”Se, jolta on viety vastoin tahtoaan kotiseutu, pysyy koko elämänsä pakolaisena, ihan sama, mistä hän on tullut tai minne mennyt, kuka on tai mitä tekee”. (Lasdin 2002, 3.) Kotiseutunsa pakosta jättäneille aatelistiperheiden jälkeläisille se oli Mecklenburg, alue, joka oli muurin takana ja jonne ei voinut päästä. Mecklenburg kotiseutuna oli heille ilmaisuna tabu, jota ei

kyseenalaistettu. Se on muistojen paikka, nostalgian kohde ja nykyisyyden olotila. Se on abstraktio ja se on konkretiaa.

Kysyessäni uusilta kartanonomistajilta heidän isovanhempiensa tarinoita kartanoelämästä ennen perheen pakoa lännen puolelle, olivat vastaukset lyhytsanaisia. 1900-luvun alun kartanoelämä sivuutettiin yleensä mainitsemalla kartano vanhempien tai isovanhempien viimeisenä kotina vuoteen 1945 saakka. Syyksi mainittiin lapsuuden kokemusten puute kartanossa, mutta syynä saattoi olla myös se, että patriarkaalisesti johdetun kartanon työntekijöiden kohteluun liittyvät ikävät asiat haluttiin tietoisesti unohtaa. Kysymyksessä on suojelumekanismi tai menneisyyden työstäminen, jolla perhe sulkee suvussaan tapahtuneita negatiivisia asioita tietoisesti muistin ulkopuolelle, kuten natsitaustaisten perheitten haastattelussa Saksassa on osoitettu. (Welzer ym. (Hg.) 2003.) Niinpä paluumuuttajat eivät maininneet sukukartanoa rakennuksena kotiseutu-nostalgian kohteena, vaan kartano oli paikka, joka edusti kotiseutua, Mecklenburgia. Muistelu liittyi suvun alkuhistoriaan alueen asuttajina, nimen alkuperään liittyviin tarinoihin ja suvun historiaan nivoutuviin merkittäviin henkilöihin. Haastattelemistani aatelisista kaikki olivat kiinnostuneita sukunsa genealogiasta ja kertoivat siitä mielellään ja yksityiskohtaisesti. Tietonsa he perustivat suvustaan tehtyihin genealogisiin tutkimuksiin, joihin pääsee tutustumaan internetin kautta. Sivuja ylläpitää vuonna 1993 perustettu Kielin kaupungissa sijaitseva aatelissukujen historiaan erikoistunut tutkimusinstituutti, *Institut Deutsche Adelforschung*. Tietoja saa myös aatelisukuja dokumentoivasta tietopankista (Adelsdatenbank.de). Siellä jokainen voi tutustua oman sukunsa varhaishistoriaan, nimien alkuperään, kartano-omistusten määrään, sukulaissuhteisiin, avioliittokenttään ja suvun merkittäviin henkilöihin. Suvun jäsenille on omat linkkinsä, joihin sisälle pääsee henkilökohtaisten tunnuksien kautta. Vaikka aatelisten varhaishistoria onkin tarkoin dokumentoitu, on 1900-luvusta ja sitä myöhemmistä ajoista vain muutama maininta. Oman suvun historia oli juurilleen palanneille aatelisille ennen kaikkea menneisyyden historiaa.

Aatelisperheitten jäsenten muistelussa on paljon samaa kuin Karjalan siirtoväen kertomuksissa, joissa korostuvat kultareunuksinen ”menetetty Karjala” tai ”muistojen Karjala”. Alueeseen – siis Karjalaan tai Mecklenburgiin – liitetyt merkitykset ja merkitys yhteydet muistuttavat toisiaan, mutta on niissä erojakin. Kun Karjalassa syntyneiden muistelussa korostuu kotitila tai maisema muistin paikkana, ovat heidän lastensa kertomukset matkoja lapsuuden Karjalaan. Karjalaa koskaan kokemattomalle kolmannelle sukupolvelle Karjala taas on kertomusten Karjala – eräänlaista tuttuutta ja tietoisuutta tavoista, kielestä, kylästä ja siellä eläneistä ihmisistä. (Fingerroos 2007, 19.) Aateliset paluumuuttajat lukeutuvat muistelijoiden toiseen ja kolmanteen sukupolveen. Heille ”kertomusten Mecklenburg” on 800- tai 700-vuotista suvun historiaa Mecklenburgin ensimmäisinä asuttajina, valloittajina ja kehittäjinä. Siten aatelisten kotiseutu-käsite on lähellä alkuperäiskansojen, kuten esimerkiksi saamelaiden näkemystä ”omasta maastaan” sen ensimmäisinä asukkaina. Haastateltavani ilmaisi asian näin: ”Koska olen täällä kotonani kuten Sioux-intiaanit Pohjois-Amerikassa tai Aboriginaalit Australiassa. [...] Olemme täällä alkuasukkaita.” (Gm 2-44.)

MUUTTUVA KOTISEUTU

Kotiseutu kulttuuriperinnön tutkimuksen kohteena ja prosessina on läpikäynyt useita muutoksia, joiden taustalla on makrotason suuret sosiaaliset, taloudelliset ja ideologiset muutokset. Saksalainen tutkimus osoittaa, miten kotipaikkaoikeuteen liitetystä konkreettisesta yksilön oikeuksia määrittävästä paikasta on vähitellen siirrytty yhä monimuotoisempiin merkitysyhteyksiin osaksi ihmisen identiteettiä. Kotiseudun käsitettä ovat ohjanneet valtion kulloinenkin politiikka ja ideologia. Saksan yhdistymisen jälkeen 1871 oli tärkeää saada kansalaiset samastumaan oman kylän ja tilan sijasta valtioon, jolloin tärkeää oli yhteisen alkuperän, kielen ja kulttuurin korostaminen. Näin oli kuitenkin vain teoriassa, sillä valtion virallinen politiikka ja arjen käytännöt eivät kohdanneet. Siten oma kylä, sen ihmiset ja paikat, tutut tavat ja arjen rutiinit muodostivat ihmisen turvallisuuden tunteen perustan, hänen kotiseutunsa. Myös kansallissosialismin aikana oli yhtenäinen valtio kotiseudun ihanteena, mutta niin, että valtion perustan muodostivat verenperinnön kautta maahan ja omaisuuteen sidotut ”arjalaiset” talonpojat. Tällöin maasta, omasta perintötilasta ja alkuperästä muotoutuivat kotiseudun keskeiset elementit. Tämä näkyy edelleen talonpoikaisessa ajattelussa, jossa maatalousvaltaisten kylien perusyksikön muodostaa sukupolvien ajan saman suvun hallussa oleva perintötila. Alteslandilaisen talonpojan kotiseutu on nykyisin, kuten kaikkina menneinä vuosisatoina, maaomaisuuteen, sukujuuriin ja taloon kytkeytyvä konkreettinen paikka, jota ei kyseenalaisteta. Sitä se oli myös kotiseudultaan karkotetulle, joille konkreettinen paikka on muuttunut muistoissa eläväksi nostalgian kohteeksi, ”taloksi, pihaksi ja rakkaiksi ihmisiksi”. Myös aatelissyntyiset kartanonomistajat olivat entisiä tilallisia. He eivät kuitenkaan korostaneet kotiseutukäsitteessään taloa ja maata. Heille kotiseutu oli enemmän: se oli ikiaikainen oikeus lukeutua alueen ensimmäisiin asuttajiin, sen perustajiin. Tämä status antoi heille kotipaikkaoikeuden alkuperäiskansojen tapaan. Sukupolven mittaisella karkotuksella ei silloin ollut merkitystä, koska kotiseutu historiallisena ja omaan sukuun liittyvänä alueena säilyi yli historiallisten katkosten.

Kun Saksan Demokraattisessa Tasavallassa maa kuului valtiolle, symbolisoitui entisten vapaitten talonpoikien kotiseutu siihen, mitä tilasta vielä oli jäljellä: rakennukseen, pihaan ja tietoisuuteen omasta paikasta osana sukupolvien ketjua. Talonpoikaisen vanhan elämänmuodon renkeineen, piikoineen ja muine palvelusväkineen korvasi sosialismin aikana tunne yhteisöllisyydestä, mikä konkretisoitui arjessa vastavuoroisena auttamisena ja sosiaalisina verkostoina. Yhteisöllisyyden muistelu oli myös ostalgian kohde. Kun yhteisöllisyys Saksojen yhdistymisen jälkeen hävisi DDR:n yhteiskunnasta ja arjen selviytymistä määrittävänä tekijänä, kiteytyi kotiseutu siihen taloon ja pihaan, joka edusti kadotettua menneisyyttä. Kotiseutu oli *tämä paikka*, suoja ja linnoitus muuttuvassa maailmassa, jossa naapurit eivät enää tunteneet toisiaan ja yhteisöllisyys oli hävinnyt.

Kotiseutu ihmisen arjen kokemuksena sosialistisessa Saksassa ei aukene virallisten dokumenttien kautta. Sen ymmärtämiseksi ja tulkitsemiseksi tarvitaan toista tietoa, jonka avulla asukkaat merkityksellistävät arkeaan. Tämä korostuu erityisesti juuri DDR:ssä, jossa valtio ideologisen ohjelmansa mukaisesti ohjasi ja kontrolloi

asukkaan arkea ja pyrki järjestelmällisesti hajottamaan ja tuhoamaan fasistiseksi ja kapitalistiseksi tulkitut menneisyyden jäljet. Niiden sijaan se korosti yksipuolisesti sosialismin saavutuksia ja käytänteitä usein arjen realiteettien vastaisesti. Niinpä perintötilallisten näkemykset kotiseudustaan eivät muuttuneet, vaikka tilalta vietiin maat, hevoset ja samalla itsenäisen maatalousyrittäjän edellytykset. Elämä maatalouskollektiivin jäsenenä ei muuttanut sitoutumista taloon, paikkaan ja omiin juuriin kotiseudun tärkeimpinä komponentteina. Valtion virallinen politiikka ja asukkaan arki eivät siinä kohdanneet. Jo pieni otanta laajasta empiirisestä aineistostani osoittaa, että henkilökohtaisten haastattelujen avulla kerätty ”toinen tieto” sosialistisen Saksan arjen kulttuurista mahdollistaa uudenlaisia tulkintoja DDR:n 40 vuotta kestäneestä ajasta.

Sosialistisen valtion ideologia löysi hedelmällisen kasvualustan niissä kansalaisissa, jotka olivat syntyneet ja sosiaalistuneet DDR:ssä ja joilla ei kotitautaltaan ollut sidettä maaseudun elämänmuotoon (4). He olivat sisäistäneet näkemyksen itse vapaasta tahdosta valitusta kotiseudusta. 20 vuotta sosialismin hajoamisen jälkeen ideologinen kotiseutu-käsite näkyy edelleen: se on itse valittu, aina uudestaan rakennettu paikka, josta luopuminen ei ole yksilölle ongelma. Se ei ole peritty, eikä sitä peritä. Se on vain itselle tehty ja omia tarpeita varten luotu. Se on merkityksellinen tänään ja tässä tilanteessa. Siksi se on helposti vaihdettavissa. Se on myös se post-modernin ajan ihmisen kotiseutu, jonka Wilhelm Brepohl tunnisti artikkelissaan jo vuonna 1959 ja jonka yhä useampi tulee tunnistamaan omakseen globalisoituvassa, mobilisoituneessa ja individualismia korostavassa maailmassa. Se on myös kotiseutu, jonka itse tunnistin omakseni.

VIITTEET

- (1) ”Kotina suojeltu talo – itäsaksalainen kokemus” oli Suomen Akatemian rahoittama tutkimushanke, jonka toteutin Suomen Akatemian varttuneena tutkijana Rostockin yliopiston kansatieteen laitoksella lukuvuonna 2007/2008. Laitoksen yhteydessä toimii Pohjois-Saksan alueen merkittävin kansatieteellinen käsikirjoitusarkisto, Wossidlo – Archiv, joka on saanut nimensä perustajansa ja uupumattoman kenttäaineiston kerääjän Richard Wossidlon (1859–1939) mukaan. Arkisto tarjoaa laajan aineiston itäsaksalaisen arjen henkisen ja aineellisen kulttuurin tutkimiseen 1800-luvun jälkipuoliskolta lähtien.
- (2) Kaikki haastatteluotteet on saksan kielestä suomeksi käänttänyt Outi Tuomi-Nikula. Haastattelut on nauhoitettu ja litteroitu. Ne ovat kirjoittajan hallussa. Koodinumero ilmoittaa haastateltavan asumistavan (G=kartano, H= hallitalo tai muu maaseudun rakennus, K= kaupunkitalo, M=muu, sukupuolen (w=nainen, m=mies), DDR:ssä asumisen (1= asunut DDR:ssä, 2=muuttanut Itä-saksaan vuoden 1990 jälkeen) ja haastattelun numeron.
- (3) Artikkelissa käytetyt nimet on muutettu haastateltavan intymiteettisuojan turvaamiseksi.
- (4) Artikkelissa käytetty Sofian haastattelu edustaa haastatteluaineistossani myös mui-

ta henkilöitä, jotka olivat sosiaalistuneet DDR:ssä ja jotka painottivat näkemystä vapaasti valittavasta kotiseudusta.

FT Outi Tuomi-Nikula on kulttuuriperinnön professori Turun yliopiston Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen laitoksella Porin yliopistokeskuksessa.

LÄHTEET

TUTKIMUSAINEISTO

Haastattelut:

Gwl-50 Sofia 12.7.2008

Hwl-42 Erna 28.5.2008

Hwl-43 Hannelore 28.5.2008

Hwl-45 Annamari 28.5.2008

Hwl-40 Maria 28.5.2008

Gm2-5 Aatelin paluumuuttaja 24.4. 2008

Gm2-2 Aatelin paluumuuttaja 13.2.2008

Gm2-44 Aatelin paluumuuttaja 24.6.2008

Gw2-3 Aatelin paluumuuttaja 1.10.2007

Saksankieliset haastattelut litteroitu ja kirjoittajan hallussa. Haastatteluotteet kääntänyt saksasta suomeen Outi Tuomi-Nikula.

KIRJALLISUUS

ABEL, VILHELM 1962: *Die drei Epochen der deutschen Agrargeschichte*. Hannover.

ALLGEMEINE DEUTSCHE REAL-ENCYKLOPÄDIE 1870. München.

ANDERSEN, UWE/WICHARD WOYKE (Hg.) 2003: *Handwörterbuch des politischen Systems der Bundesrepublik Deutschland*. 5., aktual. Aufl. Opladen. Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn.

BAUMGARTEN, KARL & ULRICH BENTZIEN u.a. 1988: *Mecklenburgische Volkskunde*. Rostock.

BAUSINGER, HERMANN 1980: *Heimat und Identität*. – E. Moosmann (Hrsg.), *Heimat*. Berlin.

BAUSINGER, HERMAN 1986: *Heimat in einer offenen Gesellschaft. Begriffsgeschichte als Problemgeschichte*. – Kelter, J. (Hg.), *Die Ohnmacht der Gefühle. Heimat zwischen Wunsch und Wirklichkeit*. Weingarten.

BREPOHL, WILHELM 1959: *Heimat und Heimatgesinnung als soziologische Begriffe*. – K. Rabl (Hg.), *Das Recht auf die Heimat, Bd. 2*. München.

- DE VEER, RENATE 2006: *Steinernes Gedächtnis. Gutsanlagen und Guts Häuser in Mecklenburg – Vorpommern. Ein Handbuch Band I–III*. Schwerin: Stock & Stein.
- DITT, KARL 1990: DIE DEUTSCHE HEIMATBEWEGUNG 1871–1945. – *Heimat I. Analysen, Themen und Perspektiven*. Bonn.
- FINGERROOS, OUTI 2007: Uuskareliaanit nyky-Karjalassa. – Fingerroos, Outi & Jaana Loipponen (toim.), *Nykytulkintojen Karjala*. Nykykulttuurin tutkimuksen julkaisuja 91. Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä.
- FINGERROOS OUTI & ULLA-MAIJA PELTONEN 2006: Muistitietotutkimus. – Fingerroos, Outi, Riina Haanpää, Anne Heino ja Ulla-Maija Peltonen (toim.), *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: SKS.
- FREILING, FRANK-DIETER (Hrsg.) 1981: *Heimat. Begriffsempfindungen heute*. Königstein/Ts.
- GREVERUS, INA-MARIA 1972: *Der territoriale Mensch. Ein literaturanthropologischer Versuch zum Heimatphänomen*. Frankfurt a.Main.
- HEIMATI–II 1990. ANALYSEN, THEMEN, PERSPEKTIVEN. Bundeszentrale für politische Bildung. Schriftenreihe Band 294/1. Bonn.
- HISTORISCHER UND GEOGRAPHISCHER ATLAS VON MECKLENBURG UND POMMERN. Band 2. Mecklenburg und Pommern 1995: Das Land im Rückblick. Schwerin: Goldschmidt-Druck GmbH.
- KIEFERLE, ALBERT 1992: Wer, was, wo, mit wem? Soziale Bezugssysteme und Netzwerke. – *Blick-Wechsel Ost-West. Beobachtungen zur Alltagskultur in Ost- und Westdeutschland*. Tübinger vereinigung für Volkskunde E.V. Tübingen.
- KÖSTLIN, KONRAD UND HERMANN BAUSINGER (Hg.) 1980: *Heimat und Identität. Probleme regionaler Kultur*. Volkskunde-Kongress in Kiel 1979. Neumünster.
- LANDESZENTRALE FÜR POLITISCHE BILDUNG THÜRINGEN 2001: *Bodenreform 1945-1952. Blätter zur Landeskunde*, Erfurt.
- LASDIN, BERND 2002: *Die Rückkehr der Familien. Alte und neue Gutsbesitzer in Mecklenburg-Vorpommern*. 2. Auflage. Bremen: Edition Temmen.
- MÜNCH, PAUL 1992: *Lebensformen in der frühen Neuzeit 1500 bis 1800*. Frankfurt am Main, Berlin: Propyläen Verlag.
- MÜNS, HEIKE 1995: Was ist des Deutschen Vaterland? Auf der Suche nach Heimat und Vaterland am Beispiel deutscher Hymnen und Lieder. – *Heimat. Ethnologische und literarische BETRACHTUNGEN*. Schriftenreihe des Hauses der Heimat. Die Deutschen und ihre Nachbarn im Osten. Geschichte und Gegenwart. Stuttgart.
- NIITEMAA, VILHO 1969: Keskiäikainen kaupunkitalousjärjestelmä. – Niitemaa, Vilho (toim.), *Länsimaiden talousjärjestelmät. Pyyntitaloudesta suunnitelmatalouteen*. Porvoo/Helsinki.
- PUSCHNER, UWE 1999: Völkische Heimat. – *Regionaler Fundamentalismus? Die Geschichte der Heimatbewegung in der Stadt und Land Oldenburg*. Oldenburg.
- REGIONALER FUNDAMENTALISMUS? GESCHICHTE DER HEIMATBEWEGUNG IN STADT UND LAND OLDENBURG 1999. Hg. vom Museumsdorf Cloppenburg. Kulturamt der Stadt Oldenburg. Stadtmuseum Oldenburg. Oldenburg.

- REINHOLZ, HALRUN 1995: Über den Begriff Heimat in der Volkskunde. – *Heimat. Ethnologische und literarische Betrachtungen*. Schriftenreihe des Hauses der Heimat. Die Deutschen und ihre Nachbarn im Osten. Geschichte und Gegenwart. Stuttgart.
- ROTH, ELISABETH 1990: *Heimat. Beiträge zur Neubesinnung*. Bamberg.
- RÄSÄNEN, MATTI & OUTI TUOMI-NIKULA 2000: *Saksanmaalla. Kansanelämää keskiajalta nykypäivään*. Helsinki: SKS.
- SIEVERS, KAI DETLEV 2001: Volkskundliche Fragestellungen im 19. Jahrhundert. – Rolf W. Brednich (Hg.), *Grundriss der Volkskunde. Einführung in die Forschungsfelder der Europäischen Ethnologie*. Dritte, überarbeitete und erweiterte Auflage. Berlin.
- SNELLMAN, JOHAN VILHELM 1982 (1842): *Matka Keski-Eurooppaan*. – J.V. Snellman: Teokset II. Jyväskylä. (Saksaksi: Deutschland. Eine Reise durch die deutschsprachigen Länder 1840–1942)
- TUOMI-NIKULA, OUTI 2006: *Atländers Hof im Wandel. Veränderungen der sozialen Strukturen und des Alltagslebens im Alten Land bei Hamburg im 20. Jahrhundert*. Husum.
- TUOMI-NIKULA, OUTI 2007: Kotina vanha talo entisessä Itä-Saksassa. – Tuomi-Nikula, Outi & Eeva Karhunen (toim.), *Kotina suojeltu talo. Arkea, elämää ja rakennussuojelua Suomessa ja Saksassa*. Turun yliopiston Kulttuurituotannon ja maisemanutkimuksen laitoksen julkaisuja XIII. Pori.
- TUOMI-NIKULA, OUTI 2008: Verkostointia ja kierrätystä. Keinoja vanhan talon kunnostamiseen entisessä DDR:ssä. – *TUUMA 2008/3*.
- TUOMI-NIKULA, OUTI 2009: Saksa. – Björklund, Krister & Olavi Koivukangas (toim.), *Suomalaiset Euroopassa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- VIERNEISEL, BEATRICE (Hrsg.) 2006: *Fremde im Land. Aspekte zur kulturellen Integration von Umsiedlern in Mecklenburg und Vorpommern 1945 bis 1953*. Münster/ New York/München/ Berlin
- Waldenfels, Bernhard 1990: Heimat in der Fremde. – *Heimat. Analysen, Themen, Perspektiven* 1990.
- WELZER, HARALD & SABINE MOLLER u.a. 2003: *Opa war kein Nazi: Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis*. Thomas Jung
- ZANDER, DIETER 1993: Schlösser und Gutshäuser in Mecklenburg-Vorpommern – Eine Bilanz der Jahre von 1945 bis 1992.